

XIX. Yüzyılda Aden Körfezi'nde Avrupalı Güçler ve Osmanlı Devleti

*European Powers and Ottoman Empire in Aden Gulf in XIX. Century**

Durmuş AKALIN**

Özet

Aden Körfezi, XIX. yüzyılda Avrupalı büyük devletlerin dikkatlerini çeken yerlerin başında gelir. Hindistan'a Avrupalı denizcilerin gelmeye başladığı tarihlerden itibaren burası önem atfedilen yerlerden biri olarak görüldü. Osmanlı Devleti'nin Aden Körfezi'ne kadar uzanan hâkimiyeti de Portekizli denizcilerle mücadele kapsamında gelişmişti. Ancak zamanla Doğu ile Batı arasındaki ticarete, Hindistan'a giden gemilerin güvenliği ve ihtiyaçları noktasında bu körfezdeki mücadeleler azalmadan devam etti. XIX. yüzyıl ile birlikte gerek dünyadaki teknolojik gelişmeler gerekse de Ortadoğu ve Afrika'da yaşanan hadiseler Aden Körfezi'ne yeniden hareketlilik getirdi. Afrika'yı dolaşarak Hindistan'a ve Asya'ya ulaşmak hem çok zaman alıyordu hem de güvenli değildi. Bu yüzden Avrupa ile Asya arasında daha hızlı ve güvenilir yollar araştırılmaya başlandı. Aden Körfezi'nin önemini arttıran gelişmelerin en başında İngilizlerin bölgede bir dizi askeri faaliyete girişmesi ve bunun sonucunda en stratejik nokta olarak gördükleri Aden'in 1839'da ele geçirilmesi oldu. Aynı dönemlerde Aden Körfezi'ndeki adalar ve bugünkü Somali'nin Afrika sahillerinde başlanan keşif çalışmaları da bu körfezin önemini daha da arttırdı. Ancak hiçbir gelişme Süveyş Kanalı'nın açılması kadar bölge üzerinde etki yaratmadı. İşte bu araştırmayla günümüze kadar etkileri görülen gelişmelerin ve hadiselerin ortasında yer alan Aden Körfezi'nin nasıl değer kazandığı gösterilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Aden Körfezi, Osmanlı Devleti, İngiltere, Fransa, Babü'l Mendeb.

Abstract

Aden Gulf was one of the most charming places for European countries in XIX. century. This Gulf became such a strategic region for European merchants who arrived to Indian shores. In this period Ottoman Empire was in a rivalry with Portugal sailors to command Aden Gulf and shores. Even though there was a rivalry between Ottoman and Portugal, strategic value of the gulf had increased due to trade collaboration between East and West as well as improved security of sea routes. In XIX. century technologic developments on sailing and several other events in Africa and Middle East brought dynamism to the gulf. Access to India via Cape Route was costly and insecure. Moreover, there were many other difficulties on this route. This situation led several countries and sailors to search for a more economic and secure routes to solve this problem. Aden Gulf became an important location again due to this problem. In the beginning of XIX. century, England captured Aden city. With Capture of Aden, gulf witnessed many military incidents in XIX. century. Europeans set out explorations in Aden Gulf and Somali shores. These explorations brought many military operations to gulf but the the most influential development was the opening of Suez Canal. This study aims to understand strategic importance of the gulf and its effects on politics and military operations in XIX. century.

Key Words: Aden Gulf, Ottoman Empire, England, France, Babu'l Mendeb.

Giriş

Aden şehri Kızıldeniz'in girişinde kendi adını taşıyan körfezin kuzeybatısında Aden ve Küçük Aden yarımadalarının etrafında uzanır.¹ Aden Körfezi tarih boyunca birçok devlet ve siyasi aktör tarafından önemli görülmüş, ticari faaliyetler ve taşımacılık açısından da son

* Bu çalışma Pamukkale Üniversitesi BAP Koordinasyon Birimi tarafından desteklenmiş ve 2-6 Mayıs 2015'te Bosna Hersek'te I. International Research Congress on Social Sciences'te sunulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, dakalin@pau.edu.tr

¹ Mustafa L. Bilge, "Aden", İslam Ansiklopedisi, Cilt 1, Eskişehir, 1997, s. 367.

derece stratejik bir nokta olarak kabul edilegelmiştir. Bölge, tarihi süreç içinde birçok denizci ve ticaretle ilgilenen toplumlara ev sahipliği yapmış aynı zamanda uluslararası rekabetin kıyasıya yaşandığı yerlerden biri olmuştur. Sahip olduğu eşsiz konumu ile Aden Körfezi'nde ve körfezi çevreleyen sahillerde birçok savaş ve sürtüşme yaşanmıştır. Böylesine önemli bir konumda olan Aden Körfezi sahillerinde günümüzde Yemen, Umman ve Somali, birer siyasi aktör olarak yer almaktadırlar. Bu devletlerin ve bu devletlerde yaşayan toplumların tarihi ve siyasi geçmişlerinin şekillenmesinde Aden Körfezi önemli bir yer tutmuştur.

Aden Körfezi'ne bağlı sahillerde ilk dikkat çekici Avrupalı güç Portekizliler olmuştur. Afrika kıtasının dolaşılması ve Ümit Burnu'nun keşfinden sonra Portekiz gemileri Hint Okyanusu'na ve Aden Körfezi'ne ulaşmışlardır. Aden Körfezi'ne ulaşan ve Kızıldeniz'e sokulmak isteyen Portekiz güçlerini o sırada bölgenin hâkim kuvvetlerinden olan Memlûkler ve daha sonra Osmanlı Devleti durdurmayı başarmıştır. Özellikle Osmanlı Devleti, Portekiz gemilerinin Kızıldeniz'i tehdit eden baskılarını önceleri Selman Reis, ardından da Hadım Süleyman Paşa'nın giriştiği hareketlerle son vermiştir. Ancak bu girişimler Hint Okyanusu'ndaki Portekiz varlığını ortadan kaldırmaya yetmemiştir. Yine de Osmanlıların Kızıldeniz ve Aden Körfezi'ndeki başarılarıyla bir müddet bölgedeki ticari hayat, yerel güçlerle Osmanlı hâkimiyeti altında devam etmiştir.

Portekiz gemilerinin ve denizcilerinin Kızıldeniz'den çıkarılması ve Aden Körfezi'ndeki etkilerinin sınırlanmasından sonra bu defa İngiliz varlığı kendisini hissettirmiştir. İngilizler Hindistan'a yerleştikten sonra varlıklarını daha sağlam bir şekilde güvence altına almak için bir dizi faaliyet içerisine girmişlerdir. Bunlardan biri olarak da 1600'de British East India Company kurulmuştur.² İngilizlerin Kızıldeniz taraflarında ilk defa görülmeleri ise Alexander Sharpie'nin kaptanı olduğu *Ascension* adlı geminin 1609'da Aden'e gelmesiyle olmuştur. Bunu 1610 ve 1612'de başka gemiler izlemiştir.³ Bu sırada Yemen'le ve Aden Körfezi'yle en ilgili olan devlet İngiltere olmuştur. İngiltere'nin ilk temasları 1609 tarihine kadar inse de bölgeye askeri kuvvet göndermeleri XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın başında gerçekleşmiştir.⁴ İngiliz etkisi sadece Aden Körfezi ile sınırlı kalmamıştır. Aden Körfezi'ndeki faaliyetler bir yandan devam ederken diğer yandan da Basra Körfezi ile meşgul olmuşlardır. East India Company, 1619'da Basra Körfezi'nde Hürmüz yakınlarında bir mağaza açmıştır. Ancak Portekiz etkisinden dolayı körfezde daha fazla yayılamamıştır.⁵ İngiltere'nin bölgede kurduğu güçlü hâkimiyetinde asıl belirleyici faktör East India Company olmuştur. Genel itibariyle East India Company 1616'dan 1858'e kadar Hindistan üzerinde önemli bir güce bölge ticareti üzerinde hatırı sayılır bir konuma erişmiştir.⁶

1. Napoleon Bonapart ve Umman Sahillerinde İngiliz Etkisi

Aden Körfezi'nde bazı stratejik noktalar, XIX. yüzyıl boyunca Avrupalı devletlerin ilgi gösterdikleri yerler oldu. Bu yerler aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin tehlike altında olduğunu düşündüğü noktalar ve mümkün olduğunca bu yerler üzerinde nüfuzunu devam ettirmeye çalıştı. XIX. yüzyıl boyunca Maskat, Aden ve Moha önemli ticaret merkezleri oldu. Buraların ticari önemi hem İngilizler hem de Hint yetkililer bakımından son derece

² Merip Reports, "Neo-Piracy in Oman and the Gulf: The Origins of British Imperialism in the Gulf", *Middle East Research and Information Project*, 1975, s. 3.

³ Durmuş Akalın, "İngiltere ve Osmanlı Devleti Arasında Perim Adası (1798-1914)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 33, Sayı 56, 2014a, s. 236.

⁴ İhsan Süreyya Sırma, "Yemen", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 13, MEB, Eskişehir, 1997, s. 379.

⁵ Merip Reports 1975, s. 4.

⁶ Merip Reports 1975, s. 3.

kıymetli kabul edildi.⁷ Adı geçen şehirler ve körfez aynı zamanda transit taşımacılık açısından da son derece önemliydi.⁸ Bu yerler dışında özellikle Kızıldeniz ile Aden Körfezi'nin birleşme noktaları olarak kabul edilen Perim Adası, Şeyh Said ve Cibuti Babü'l Mendeb Boğazı'ndan geçecekler için birer uğrak ve sığınak olarak önem kazandı. Perim'de gemilerin sığınması için eskiden beri elverişli bir liman olduğu kaynaklarda geçmektedir. Bu yüzden tarih boyunca bu bölgelerde hem yerel güçlerin hem de bölge dışı aktörlerin bir rekabeti yaşanmıştır.⁹

Aden Körfezi'nde XIX. yüzyılda Avrupalı devletleri ilgilendiren en önemli gelişme, Napoleon Bonapart'ın Mısır'a çıkması ile kendisini gösterdi. Bu tarihe kadar bölgede hâkim güç olarak daha çok Osmanlı Devleti görülürken yerel güçler kendi iç idarelerinde serbesttiller. Ne var ki Osmanlı Devleti'nin bu sıralarda giderek zayıflaması ve Rusya'yla yaptığı harplerde ağır yaralar almasıyla gücü eskisine oranla azalmaya başlamıştı. Tam da bu dönemde Napoleon'un Mısır'a çıkması bütün dengeleri alt üst edecek bir hadise oldu. Napoleon, çok konuşulan bu teşebbüsü ile adından ve ülkesinden söz ettirse de Mısır'da tutunamadı. Ancak Napoleon'un Mısır'a çıkması bölgede uzun yıllar kendisini gösterecek olan gelişmelerin başlamasında itici bir faktör oldu.

1798'de Fransızlar Mısır'a girince İngiltere bu durum üzerine Maskat Sultan'ı ile bir anlaşmaya vardı ve bölgedeki Fransız varlığını etkisiz kılmaya çalıştı. 12 Ocak 1798'de yapılan anlaşma ile İngiliz varlığı Basra Körfezi'nde kesin bir şekilde başlamış oldu. İmzalanan anlaşmalar daha çok Hindistan hükümeti üzerinden yapıldı.¹⁰ İngilizler bununla yetinmeyerek Ekim 1798 ortalarında Maskat'taki İngiliz politik acentesi aracılığı ile Fransız ve Hollandalıların Umman bölgesindeki ticari faaliyetlerini kısıtlamak üzere teşebbüse geçti. Bir süre sonra İmam ile bir anlaşmaya vardılar. Buna göre Fransız gemilerinin Maskat Limanı'na girmeleri yasaklanmıştı. İngiltere bu anlaşma ile sadece rakiplerini etkisiz hale getirmiyor aynı zamanda Basra Körfezi sahillerinde silah ve asker bulundurma hakkını da elde ediyordu.¹¹ Maskat'ta yaşanan gelişmeler aslında Fransa'nın bu şehirdeki sultan ile bağlantılarını kuvvetlendirmesiyle başladı. 1797'de Maskat'ta Fransız tesiri fazlasıyla hissedildi. Napoleon Bonapart da Maskat'ı Hindistan'a saldıracak kuvvetlerin hareket üssü olarak kabul ediyordu. Bu nedenle 1800'de Kaptan John Malcolm Hindistan hükümeti tarafından buraya gönderildi. 1798'de sultan ile Hindistan hükümeti arasında bir anlaşma imzalandı.¹² Gelişmeler bununla sınırlı kalmadı ve Maskat İmamı ile yapılan anlaşmadan sonra İran ile ilk ekonomik anlaşma da 1801'de imzalandı.¹³ Bu arada 1807 ve 1808'de Maskat Sultanı, Fransa ile de anlaşarak Maskat'a bir konsolosluk memuru gönderilmesini kabul etti.¹⁴

Napoleon'un Mısır'a girmesi İngilizleri oldukça endişelendirmişti. Bu yüzden Fransızların Maskat üzerindeki etkisini kırmakla yetinmediler. Napoleon kuvvetleri Mısır'a gelince İngiltere, Fransa'nın Hindistan'ı tehdit edeceği şeklinde endişe duymaya başladı.

⁷ Fred H. Lawson, "International Regimes and Commercial Hegemony: Control of the Arabian Littoral, 1800-1905", *The International History Review*, Vol. 5, No. 1, Taylor&Francis, 1983, s. 88; Fred H. Lawson, "Hegemony and the Structure of International Trade Reassessed: A View from Arabia", *International Organization*, Vol. 37, No. 2, The MIT Press, 1983, s. 325.

⁸ Fred H. Lawson, 1983, s. 325.

⁹ Durmuş Akalın 2014a, s. 235.

¹⁰ Uzi Rabi, "Britain's Special Position in the Gulf: Its Origins, Dynamics and Legacy", *Middle Eastern Studies*, Vol. 42, No. 3, Taylor&Francis, 2006, s. 352.

¹¹ Fred H. Lawson 1983, s. 84.

¹² Adolf Grohmann, "Maskat", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 7, MEB, Eskişehir, 1997a, s. 349.

¹³ J. C. Hurewitz, "The Persian Gulf: British Withdrawal and Western Security", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 401, Sage Publications, 1972, s. 108.

¹⁴ Adolf Grohmann 1997a, s. 349.

İngilizler bu endişeyle Mayıs 1799'da Perim Adası'nı işgal ettiler.¹⁵ Bu sırada Hindistan'a karşı oluşabilecek tehditlerden dolayı Aden Sultanı ile de görüşmeler başladı.¹⁶ İngiltere'nin Basra Körfezi'nde nüfuz kurmaya başlaması ve Maskat'taki sultan ile görüşmeleri sorunsuz bir şekilde ilerlemedi. İngilizler bölge üzerindeki etkilerini arttırmaya çalışırken Basra Körfezi çevresindeki birçok kabile özellikle de bunlar içinde en güçlüsü olan Kasimiler İngilizlere karşıydı. 1820'de Hindistan hükümetinin gönderdiği kuvvetler bu birliği yendi ve 1820'de bir anlaşma imzalanmasını sağladı. Anlaşma korsanlığı yasakladığı gibi İngilizlerin bölgedeki varlığını da perçinlemiş oldu.¹⁷

Basra Körfezi'nde XVIII. yüzyıl sonu ve XIX. yüzyılın başında korsanlık yaygındı. Ancak İngiltere bu durum karşısında 1820'de bölgedeki güçlerle yaptığı anlaşmayla bu durumu kontrol altına aldı ve körfezde hâkim bir konuma yükseldi. Bu durum 1835 ve 1853'te yapılan anlaşmalarla devam ettirildi. Böylece körfezde devamlı bir ateşkes elde edildi.¹⁸ İngiltere bölgedeki konumunu 1835, 1843 ve 1853'te yaptığı anlaşmalarla iyice geliştirdi ve Basra Körfezi korsanlıkla anılan bir yer olmaktan çıktı, barış sahilleri şeklinde isimlerle anılmaya başlandı.¹⁹ Böylece İngiltere 1830'lardan itibaren Basra Körfezi'nde bir otorite tesis etti. İngiliz gemileri sahillerin güvenlik altında tutulması için birçok yerel şeyh ile anlaşmalar yaptı.²⁰ Maskat Sultanı da bu arada diğer büyük güçlerle ilişkilerini koparmadı. Maskat'ta sultan, 1833'te Amerika, 1839'da İngiltere ve 1844'te Fransa ile ticaret anlaşmaları imzaladı. Fransa ile imzalanan anlaşmaya göre Fransa en fazla müsaadeye mazhar devlet olarak kabul edildi.²¹

İngiltere için bölgedeki hâkimiyetin merkezinde Hindistan vardı. Bu yüzden irtibat kurulan veya nüfuz altına alınan bölgelerle Hindistan arasında bağ kurmak için 1862'den itibaren Bağdat ile Hindistan arasında telgraf hatlarını tesis etmişti.²² Tüm bu gelişmelerle birlikte Maskat, 1870'ten XIX. yüzyılın sonlarına kadar uluslararası ticarete açık bir şehir haline geldi.²³ İngiltere'nin bölgedeki varlığını asıl güçlendiren anlaşmalardan biri de 1892'de yapıldı. Bu anlaşma ile bölgedeki yerel unsurların İngiltere dışında başka hiçbir devletle bağlantı kurmamaları temin edilmiş oldu.²⁴ 1853'te İngiltere, Kuveyt ve Bahreyn ile ardından 1916'da Katar ile ateşkes anlaşmalarını genişletti. Böylece körfezde etkin bir güç olurken bölgedeki şeyhlerin başka güçlerle irtibat kurmasının da önüne geçmiş oldu.²⁵ Uzun yıllar Basra Körfezi'ne hâkim olan İngiltere, 16 Ocak 1968'de Basra Körfezi'nden birliklerini çekeceğini duyurdu ve bu işlemi 1971 yılı sonuna kadar tamamladı.²⁶

2. Somali Sahilleri ve Avrupalı Güçler

XIX. yüzyıl boyunca Kızıldeniz'in güneyi, Aden Körfezi ve aynı zamanda Afrika boynuzu Hindistan ile yoğun bir ticari bağlantı içindeydi. Bu ticarete Banyan adıyla bilinen

¹⁵ John Baldry, "The Yamani Island of Kamaran during the Napoleonic Wars", *Middle Eastern Studies*, Vol. 16, No. 3, Taylor&Francis, 1980, s. 249-250; Robert R. Robbins, "The Legal Status of Aden Colony and the Aden Protectorate", *The American Journal of International Law*, Vol. 33, No. 4, American Society of International Law, 1939, s. 701.

¹⁶ Robert R. Robbins 1939, s. 701.

¹⁷ Uzi Rabi 2006, s. 353.

¹⁸ Merip Reports, 1975, s. 4.

¹⁹ Uzi Rabi 2006, s. 353-354; Hurewitz, J. C. 1972, s. 109.

²⁰ Gökhan Çetinsaya, "The Ottoman View of British Presence in Iraq and the Gulf: The Era of Abdulhamid II", *Middle Eastern Studies*, Vol. 39, No. 2, Taylor&Francis, 2003, s. 194.

²¹ Adolf Grohmann 1997a, s. 349.

²² Gökhan Çetinsaya 2003, s. 194.

²³ Fred H. Lawson 1983, s. 325.

²⁴ Uzi Rabi 2006, s. 353-354; Hurewitz, J. C. 1972, s. 109.

²⁵ Merip Reports, 1975, s. 4.

²⁶ Uzi Rabi 2006, s. 351.

Hint tüccarlarının hatırı sayılır bir ağırlığı vardı.²⁷ Afrika Boynuzu olarak adlandırılan bölge iç kısımlarda yaşayan toplulukların dünyanın geri kalanı ile irtibat kurması ve özellikle ticari bakımından kıymet verilen bir yerdi. Tarih boyunca bu bölgelerde bir hareketlilik yaşansa da XIX. yüzyılda bu hareketlilik bölgede hiç olmadığı kadar fazla hissediliyordu. Bu nedenle ilk başta ticari amaçlarla bölgeyle bağlantı kuran Avrupalı g ler gerek ticaretin önemi gerekse de kendi aralarındaki rekabetten dolayı daha sağlam bir şekilde bölgeye yerleşmeye karar verdiler.

Aden Körfezi'nin Somali sahilleri ile en fazla ilgilenen devletlerin başında İngiltere gelir. İngiltere, East India Company üzerinden devam etmekte olan ticarete daha fazla kazanç elde etmek için bölgeyi yakın takibe aldı. Bu kapsamda İngiltere'ye ait bazı ticari gemiler, XIX. yüzyılın başından itibaren bölgeyle ilgilenmeye başlamışlardı. Bunlardan biri olan *Marian* adlı gemi 16 Eylül 1809'da Cape Guardafui'de bulunuyordu.²⁸ İngiltere'nin ilgisi gelip giden gemilerle sınırlı kalmadı. XIX. yüzyılla birlikte Afrikalıların Somali sahillerine olan ilgisi arttı. Bu konuda ilk ziyaretin Richard Burton tarafından yapıldığı söylense de kendisinden önce Somali sahillerinde bulunan ve bazı incelemeler yapan Avrupalılar olmuştu. Bunlardan biri de 1833-1834'te East India Company adına Berbera'da bulunan Frederick Forbes'ti. Forbes, East India Company adına Somali sahillerinin durumu ve bölgenin birçok yönden değerlendirilmesi ile ilgili birtakım çalışmalar yapmıştı. Bundan sonra 1830'lar 40'lar ve 50'ler boyunca bu keşif ve inceleme gezileri devam etti.²⁹

İngiltere'nin Afrika sahillerinde ilgi duyduğu birkaç dikkat çekici şehir vardı. Bunlardan biri Zeyla diğeri de Berbera'ydı. Bu ilgi nedeniyle İngilizler, 1830 ve 40'larda Zeyla ve Berbera'yı daha fazla incelemeye başladılar. Çünkü Harar'dan gelen kervan ticareti oldukça önemliydi ve bu ticaret adı geçen şehirler üzerinden dünyaya açılıyordu.³⁰ Yine Berbera, İngiltere'nin Somali sahillerinde yaptığı keşifler sırasında 1825'te *Mary Ann* gemisinin mürettebatının katledilmesi ve 1855'te Burton'un seyahati sırasında uğradığı saldırılarla adından çok söz ettirmiş bir şehirdir.³¹ Kendisinden  nceki gezilere rağmen en kapsamlı ve adından en çok söz ettiren gezi Richard Burton'un yaptığı gezi oldu. Burton, 1853'te Hadramut üzerinden ve Aden'den Mekke ve Medine gibi kutsal şehirlere bir yolculuk yapmak istedi. Ancak bunu tamamlayamadı. Bu defa Somali taraflarına ve Harar'a doğru bir gezi gerçekleştirmeye karar verdi. Kasım 1854 sonlarında Zeyla'dan ayrıldı. Burton bu bölgelere kapsamlı bir şekilde ilk defa ziyaret gerçekleştiren Avrupalıydı. Burton, 1855 başlarında bu yolculuğuna Berbera'dan başladı ve bölgeyle ilgili detaylı bilgiler topladı.³² Bu geziler özellikle Somali sahillerine yoğunlaşmıştı. Somali kıyıları ve Berbera, sadece Aden ve Bombay arasında kalmıyordu. Londra ile ulaşımda da önemliydi. Bu yüzden East India Company bölgeye dair incelemeleri ve gezileri destekleme kararı aldı. Bu sayede

²⁷ Richard Pankhurst, "Indian Trade with Ethiopia, the Gulf of Aden and Horn of Africa in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries", *Cahiers d'Etudes Africaines*, Vol. 14, Cahier 55, EHESS, 1974, s. 453.

²⁸ Jon R. Godsall, "Richard Burton's Somali Expedition, 1854-55: Its Wider Historical Context and Planning", *Journal of the Royal Asiatic Society*, Third Series, Vol. 11 No. 2, Cambridge University Press, 2001, s. 146.

²⁹ Roy Bridges, "The Visit of Frederick Forbes to the Somali Coast in 1833", *The International Journal of African Historical Studies*, Vol. 19, No. 4, Boston University African Studies Center, 1986, s. 679-682.

³⁰ Durmuş Akalın, "Somali'de Berbera Limanı ve Osmanlı Devleti'nin Bölge  zerindeki İddiaları (1839-1894)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/1, 2014b, s. 5.

³¹ R. Hartmann, "Berbera", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 2, MEB, Eskişehir, 1997, s. 525.

³² Jon R. Godsall 2001, s. 136-137.

1850'lerde önemli inceleme gezilerini destekledi. 1854 yazında Burton'un Somali'ye yaptığı keşif gezisi de yine East India Company tarafından desteklenen gezilerden biriydi.³³

İngiltere 1868'den önce Kızıldeniz'in Afrika sahillerinde ve Aden Körfezi'nde Hindistan yolu gerekçesiyle belli bölgelerde bir nüfuz oluşturdu.³⁴ Keşif gezilerinden sonra ve bölgenin değerinin her geçen gün artmasıyla birlikte İngiltere ve Fransa arasında bir rekabet daha görünür hale geldi. Bu kapsamda, İngiltere 1857'de Perim Adası'nı ele geçirdi. Fransızlar da bu sırada 1859'da Abissina'da belli bölgeleri elde etmeye çalıştılar.³⁵ Fransızların bu hamlesi, bir süre sonra Obuk'un alınmasıyla sonuçlanacaktı. 1862'de faaliyetlerini yoğunlaştırdılar. Bölgenin giderek Avrupalı güçlerin etkisi altına girmesi nedeniyle Osmanlı Devleti bu durumu önleyici bir takım tedbirler alma yoluna gitti. Bunların en başında geleni ise Somali sahillerini daha iyi elinde tutabilecek olan ve bu konuda oldukça istekli olan Mısır'a bırakmaktı. Bu düşünceyle Osmanlı Devleti, 27 Mayıs 1866'da Babü'l Mendeb'e kadar olan hattı Mısır'a bıraktı. Bu durum 8 Haziran 1873'te Berbera ve Zeyla'nın yine bir fermanla Mısır'a bırakıldığı 1875'e kadar bu şekilde devam etti.³⁶

Bu şehirler içinde en dikkat çeken Zeyla, 1874'te Yemen vilayetinin bir sancağı idi. Şehrin idaresi daha sonra 15.000 altın karşılığında Mısır Hidivliğine devredildi. Ancak Mısır, 1884'te bölgeyi terk etmek durumunda kaldı.³⁷ Bir diğer şehir olan Berbera'yı ise Mısır 1875'te kendi kontrolü altına aldı. Ancak 1884'te Mehdi hareketi neticesinde Berbera'yı da terk etmek zorunda kaldı. Mısır'ın bölgeden çekilişi İngiltere'nin Zeyla ile Berbera'yı elde etmesine neden oldu.³⁸ İngiliz himayesi bir vali tarafından idare edilirdi ve idare merkezi Berbera'ydı.³⁹ Somali'nin iç kısımları XIX. yüzyıl sonuna kadar müstakil kalırken Fransa 1884'te, İngiltere 1884'te ve İtalya 1889'da müstemlekelerini işgal ettiler.⁴⁰

Bir ara Mısır'ın bölge üzerindeki hâkimiyeti, İngiltere ve Mısır'ı çok da fazla sürtüşmeye mahal vermeden karşı karşıya getirdi. Mısır'a göre Osmanlı Devleti'nin verdiği ferman, Somali halkının yaşadığı yerlere kadar geçerli iken İngiltere'ye göre bu kabul edilebilir değildi. Ancak buna rağmen İngiltere, Afrika'da Mısır'ın hak iddia ettiği arazinin Cape Guardafui'ye kadar uzandığını 1876'da kabul etmişti.⁴¹ Hâkimiyeti kuvvetlendirmek için 1862'de Şeyh Ahmed Amir, Danakil arazisine müdür olarak atanmıştı. 1871'de de Mümtaz Paşa Musavva'dan Berbera'ya bir ziyarette bulunmuştu.⁴² Ancak tüm bu gayretler 1884'te İngilizlerin Somali sahillerine yerleşmesine engel olamamıştı. Bu nedenle kabaca 1860'tan 1884'e kadar Somali sahilleri Mısır Hidivi'nin kontrolü altında kalmıştı denebilir. Ancak Mısırlıların araziyi boşaltması ile Aden'den gönderilen birlikler Berbera'yı ele geçirdiler. 1887'de de İngiliz, Fransız ve İtalyan koruma bölgeleri ilan edildi.⁴³ Böylece XIX. yüzyılın sonlarında Afrika boynuzu diye adlandırılan kısım Etiyopya, İngiltere ve

³³ Durmuş Akalın, 2014b, s. 7.

³⁴ Agatha Ramm, "Great Britain and the Planting of Italian Power in the Red Sea, 1868-1885", *The English Historical Review*, Vol. 59, No. 234, Oxford University Press, 1944, s. 211.

³⁵ Rawson W. Rawson, "European Territorial Claims on the Coasts of the Red Sea, and Its Southern Approaches in 1885", *Proceedings of the Royal Geographical Society*, Vol. 7, No. 2, 1885, Wiley, s. 101.

³⁶ Rawson W. Rawson 1885, Wiley, s. 94.

³⁷ Adolf Grohmann, "Zeyla", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 13, MEB, Eskişehir, 1997c, s. 553.

³⁸ R. Hartmann 1997, s. 525.

³⁹ Enrico Cerulli, "Somali", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 10, MEB, Eskişehir, 1997, s. 752.

⁴⁰ Enrico Cerulli 1997, s. 755.

⁴¹ Halford L. Hoskins, "British Policy in Africa 1873-1877: A Study in Geographical Politics", *Geographical Review*, Vol. 32, No. 1, American Geographical Society, 1942, s. 146.

⁴² Rawson W. Rawson 1885, Wiley, s. 102.

⁴³ J. H. Stafford-C. L. Collenette, "The Anglo-Italian Somaliland Boundary", *The Geographical Journal*, Vol. 78, No. 2, The Royal Geographical Society, 1931, s. 102.

İtalya arasında paylaşılmış durumdaydı. 1884'te İngilizler koruma alanlarını Somali'nin kuzeyine doğru genişlettiler. Bu durum Aden ve Babü'l Mendeb'in stratejik konumundan kaynaklandı. İtalya da 1889'dan itibaren Somali'nin belli bölgelerinde hak iddia etmeye başladı.⁴⁴

Aden Körfezi'ne ilgi gösteren devletlerden biri de Almanya oldu. Ancak bölgede yüzyıl içinde çok da etkin bir rol üstlenmedi. Buna karşılık bölgedeki gelişmelerde doğrudan ya da dolaylı olarak adından söz ettiren bir devlet oldu. 29 Kasım 1884'te Kızıldeniz'den Aden Körfezi'ne girişte önemli bir mevki olarak görülen Şeyh Said'in satın alınması mevzusunda adı geçen bir devlet oldu. Konuyla ilgili Le Monde gazetesinde birkaç defa haber oldu.⁴⁵

Osmanlı Devleti gerek uluslararası rekabet gerekse de bölge dinamikleri açısından 1890'lı yıllarda bölgeye olan ilgisini daha da yoğunlaştırdı. Bu kapsamda Avrupalı devletlerin faaliyetleri yakın takibe alındı. Aden Körfezi'ndeki belli şehirler ve araziler ile İngiltere, Fransa ve İtalya'nın elinde tuttuğu yerler ile Osmanlı Devleti tarafından Mısır Hıdıvlığına bırakılan arazilerin haritalarını çıkartmaya başladı.⁴⁶ Bunun yanında Almanya'da çıkan ve Aden Körfezi'nde fenerler yapılmasına dair açıklamaları içeren gazeteler, Avrupalı devletlerin ilgisini gösterdiği için takip edildi.⁴⁷ Sadece gazeteler değil, Avrupa devletlerinin kendi aralarında bölge üzerine olan rekabetleri de takip edildi. Örneğin İngiltere ve İtalya'nın Aden Körfezi sahillerindeki nüfuzlarını belirlemek için İngiltere'nin Roma elçisinin yürüttüğü faaliyetler Osmanlı Devleti'nin Roma sefiri tarafından İstanbul'a bildiriliyordu. İki devlet arasında bir protokol imzalandığına dair haberler Osmanlı Devleti tarafından sürekli takip edildi.⁴⁸ Osmanlı Devleti sadece takiple kalmadı. Özellikle Somali sahillerinin İngiltere ve İtalya tarafından nüfuz sahası kabul edilmesi karşısında gazetelerden takip ettiği protokollerin muteber olmayacağı ve bölgenin Yemen üzerinden uzun süre Osmanlı idaresi altında olduğu şekilde itirazlarını dile getirdi.⁴⁹

Bölgede İngiltere'den sonra en fazla kendisini gösteren devlet Fransa oldu. İngilizlerin her geçen gün bölgeye daha fazla yerleşmesi karşısında Fransızlar, Babü'l Mendeb'in Afrika sahillerinde ve günümüzde Cibuti olarak kabul edilen araziye daha fazla ilgi gösterdiler. Her ne kadar 1840'ta Kaptan Moresby, Tacura Sultanı ile görüşmeler yapsa da⁵⁰ İngiltere bu görüşmelerin devamı getirmedi. Bunun üzerine Fransa'nın hatırı sayılır bir ağırlığı zaman geçtikçe etkisini arttırdı. Fransa, 1852'den itibaren Afrika kıyılarına ilgi duydu ve 1859-60 arasında ve ardından kesin olarak 11 Mart 1862'de Danakil şeflerinden Obuk adlı araziye satın aldı.⁵¹ Satın alma işleminden önce de 1860'ta Fransızlar *La Somme* adlı bir gemiyi Obuk'a göndererek orada bir pozisyon elde etmeye çalışmışlardı.⁵²

1890'lı yılların sonunda Aden Körfezi etrafında ve özellikle Yemen sahilleri ile Maskat tarafında dikkat çekici gelişmelerden biri de silah kaçakçılığıdır. XIX. yüzyılın sonlarına doğru giderek artan ve yabancılar eliyle yürütölen bu ticaret Osmanlı Devleti'ni epey uğraştırmıştır. Osmanlı Devleti, Cibuti tarafından Yemen içine silah kaçakçılığı yapılmaması için Fransa ve İngiltere ili görüşmeler yapmış, yerel makamları sık sık

⁴⁴ Robert L. Hess, "The Mad Mullah and Northern Somalia", *The Journal of African History*, Vol. 5, No. 3, Cambridge University Press, 1964, s. 417.

⁴⁵ İ.HR. 337/21790; Y.A.HUS. 180/44.

⁴⁶ Y.EE. 64/8.

⁴⁷ Y.PRK.EŞA. 18/81.

⁴⁸ Y.PRK.BŞK. 36/63; Y.A.HUS. 84/299; İ.MTZ (05) 29/1606; Y.A.RES. 70/37.

⁴⁹ Y.EE. 50/20.

⁵⁰ Rawson W. Rawson 1885, Wiley, s. 105.

⁵¹ Agatha Ramm 1944, s. 211.

⁵² Rawson W. Rawson 1885, Wiley, s. 108.

uyarmıştır.⁵³ Osmanlı Devleti'nin Londra Sefareti de Aden'e yerleşmiş olan İngilizlerle bu durumu görüşmek üzere çeşitli teşebbüslerde bulunmuştur. Bu noktada bazı kabilelerin açıklamalarını da delil olarak göstermiştir.⁵⁴ Ancak Osmanlı Devleti'nin sınırlı teşebbüsleri bölgedeki Fransız varlığını azaltmaya yetmedi. Böylece ileride Cibuti olarak adlandırılacak bölge, Fransa'nın Aden Körfezi ve Kızıldeniz sahillerinde en önemli üslerinden biri oldu. Cibuti, Fransa için özel bir önem taşıdı. Aden Körfezi ve Kızıldeniz arasında Babü'l Mendeb'e yakın olmasından dolayı 1862'de Fransa tarafından ele geçirilmesinden 27 Haziran 1977'ye kadar Fransız etkisinde kaldı ve aynı tarihte bağımsız oldu ancak yapılan protokollerle Fransız askeri varlığı Cibuti'de kalmaya devam etti.⁵⁵ Fransa'nın yerleştiği alanın hemen yukarısında bu defa İtalya bir pozisyon elde etmeye çalıştı. Ancak İtalya'yı Kızıldeniz ve Aden Körfezi'nde en çok uğraştıran Fransa ve İngiltere'nin buradaki güçlü konumuydu. Ancak her iki devletle anlaşarak Abissina'da bir koruma alanı elde edebildi.⁵⁶ İngiltere 1868'de hükümet değişikliği ile Hindistan yolu ile ilgili hassasiyetlerinde iniş çıkışlar yaşadığı sırada İtalya bunu bir fırsat olarak gördü ve Kızıldeniz'de önemli kazanımlar için zemin hazırladı.⁵⁷ Yakaladığı fırsatları iyi değerlendiren İtalya uzun süre bölgede etkin bir güç olarak kalmayı başardı.

3. Yemen Sahillerinde Avrupalı Güçler ve Osmanlı Devleti Arasında Rekabet

Osmanlı Devleti'nin Yemen'de bir hâkimiyet tesis etmesi Hadım Süleyman Paşa'nın 1538'de Aden'i almasıyla başladı. Bir ara sorunlar çıksa da 1569'da Mısır Beylerbeyi Koca Sinan Paşa ile Yemen tekrar ele geçirildi.⁵⁸ Böylece Yemen Osmanlı hâkimiyetine girmiş oldu. Ne var ki Yemen'de Zeydi İmamlar ile gerçekleştirilen mücadeleler Osmanlıları fazlasıyla yıpratmaya başlayınca Güney Yemen'de Osmanlı hâkimiyeti bir süre sonra ortadan kalktı. Buna rağmen Aden stratejik açıdan ve ticari yönden önemini muhafaza etti. Hint tüccarlarının Aden Körfezi'nde gerçekleştirdikleri ticarete Aden şehri bir merkez noktasındaydı. Bu tüccarların önemli bir kısmı da Aden'de oturuyordu.⁵⁹ İngiltere'nin Hindistan'a yerleşmesi ve East India Company'nin bölgedeki ağırlığının artmasıyla İngiliz etkisi giderek Yemen sahillerinde görülmeye başladı. Buna rağmen İngilizler, XVIII. yüzyıl boyunca Kızıldeniz ve özellikle Cidde'nin kuzeyindeki alanlarla ilgili pek fazla bilgi sahibi değildi. Osmanlılar da Kızıldeniz'de yabancıların çok fazla etkin olmasına müsaade etmediler.⁶⁰

2 Temmuz 1798'de Napoleon Bonapart'ın Mısır'a çıkması ile birlikte Kızıldeniz üzerinde İngiltere ve Fransa arasında bir rekabet yaşandı. Bu sırada Osmanlıların da Fransa'ya karşı olması İngiltere'nin işini kolaylaştırdı. Fransa'yı önlemek adına bir ara Kızıldeniz girişindeki adalara yerleşilmeye çalışılsa da adaların elverişsiz koşulları İngilizlerin yerleşmesine mani oldu. Bunda İngiltere'nin bölge politikalarının henüz belirginleşmemesi de etkili oldu. Bu sırada İngilizler Aden şehrine hâkim olan Lahec Sultanı ile 1802'de bir ticaret ve dostluk anlaşması imzaladılar. Ancak İngilizlerin Aden'e kesin

⁵³ BEO. 1188/89034.

⁵⁴ BEO. 1188/89034.

⁵⁵ Shaun Gregory, "The French Military in Africa: Past and Present", *African Affairs*, Vol. 99, No. 396, Oxford University Press, 2000, s. 444.

⁵⁶ René Albert-Carrié, "Italian Colonial Problems in 1919", *Political Science Quarterly*, Vol. 58, No. 4, The Academy of Political Science, 1943, s. 578.

⁵⁷ Agatha Ramm 1944, s. 214.

⁵⁸ J. Richard Blackburn, "The Collapse of Ottoman Authority in Yemen, 968/1560-976/1568", *Die Welt des Islam*, New Series, Vol. 19, Issue ¼ Brill, 1979, s. 119.

⁵⁹ Richard Pankhurst 1974, s. 454.

⁶⁰ Edward Ingram, "A Preview of the Great Game in Asia: I: The British Occupation of Perim and Aden in 1799", *Middle Eastern Studies*, Vol. 9, No. 1, Taylor&Francis, 1973, s. 4.

olarak yerleşmeleri 1839'da gerçekleşecekti.⁶¹ Lahec Sultanı Muhsin ile yapılan görüşmeler ise 1831'den itibaren Hindistan hükümeti aracılığı ile başladı.⁶²

İngilizlerin Aden'e yerleşmek istemelerinde Mehmed Ali Paşa'ya bağlı Mısır kuvvetlerin Yemen'in kuzeyine hâkim olmaları ve her geçen gün Aden'e yaklaşımları son derece etkili oldu. Ancak Yemen'deki Mısır kuvvetleri Beyrut hadisesi üzerine Yemen'i terk etmek durumunda kaldılar. O sırada Osmanlı Devleti'nin Yemen'e asker göndermesi mümkün olmadığından Yemen'in idaresi Ebu Ariş şeyhi Şerif Hüseyin bin Ali'ye verildi.⁶³ İngilizler uzun süredir Lahec Sultanı Muhsin ile yürüttükleri görüşmelerden bir sonuç çıkmayınca duruma müdahale etmeye karar verdiler. 19 Ocak 1839'da Arabistan'ın güneyinde yer alan Aden, Hindistan donanmasına ait gemiler tarafından bombalandı ve East India Company'e ait askerler tarafından ele geçirildi.⁶⁴ Kaptan Haines'e bağlı güçler böylece Aden'e yerleşmiş oldular. Bu durum biraz da Mehmed Ali Paşa kuvvetlerinin Taiz'i 1837'de almalarıyla endişeye dönüşmesiyle başladı.⁶⁵

1839'dan itibaren Yemen'e yerleşen İngilizler doğrudan ve dolaylı olarak Aden üzerinden bir yönetim kurdular. Aden bir yönetim merkezi haline geldi. Bir süre sonra da çevre kabileler ile yapılan anlaşmalarla bu etki alanı daha da genişletildi.⁶⁶ İngiltere'nin Aden'e yerleşmesi ile birlikte Yemen'in Hindistan'la olan bağlantıları daha da gelişti ve Yemen Hindistan için önemli bir merkez noktasına gelmeye başladı.⁶⁷ Yaşanan gelişmelerin giderek Osmanlı Devleti'ni endişelendiren bir noktaya gelmesi üzerine Osmanlı Devleti bölgeyle olan irtibatlarını yeniden gözden geçirdi. Son derece muğlak olan ve belli noktalarda da ortadan kalkmış olan hâkimiyetini yeniden tesis etmeye karar verdi. Yemen'in tekrar Osmanlı idaresi altına girmesinde Mekke şerifinin baş muavini Tefvik Paşa'nın Babiali'ye sunduğu bir layiha etkili oldu. Bunun üzerine Abdülmecid onu Yemen'i geri almakla görevlendirdi.⁶⁸

Osmanlı Devleti Yemen'de ikinci defa bir hâkimiyet tesis etmezden önce bölgede bir süre Mısır kuvvetleri hâkim olmuştur. Ancak onların bölgeden ayrılması ile Osmanlı Devleti bölgeye tekrar yerleşmiştir. Bu durumun gerçekleşmesinde Ebu Ariş şeyhi olan Şerif Hüseyin bin Ali ile Sana İmamı arasındaki gerginlik önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı Devleti Aden'de İngilizlerin yerleşmesinden itibaren kuzeydeki otorite boşluğundan istifade ile daha kuzeye hâkim olmalarının önüne de geçmek için bölgeye Tefvik Paşa'yı göndermek durumunda kalmıştır. Onun gelişiyile birlikte Hudeyde başta olmak üzere bir dizi şehir Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Ancak Sana'nın alınması mümkün olamamıştır.⁶⁹ Osmanlı Devleti'nin kesin bir hâkimiyet tesis etmesi 1849'da başlasa da asıl hâkimiyet 1872'de Sana alınınca oldu.⁷⁰ Ancak Yemen'de savaş ve kargaşa uzun süre bitmedi.

Osmanlı Devleti, Aden Körfezi'nde artan hareketliliğe karşı sadece askeri tedbirler veya diplomatik teşebbüslerle faaliyetlerini sınırlamamıştır. Yapılan bir iş de kontrol altında tutabileceği limanları ön plana çıkartarak hem bölgedeki varlığını korumak hem de ticari açıdan ortaya çıkan gelişmelerden istifade etmeye çalışmıştır. Bu kapsamda Babü'l Mendeb Boğazı'na yakın ve Osmanlı kontrolü altında kalan Moha iskelesinin geliştirilmeye

⁶¹ Besim Darkot, "Aden", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, MEB, Eskişehir, 1997, s. 136.

⁶² Rawson W. Rawson 1885, Wiley, s. 104.

⁶³ İhsan Süreyya Sırma 1997, s. 376.

⁶⁴ John M. Willis, "Making Yemen Indian: Rewriting the Boundaries of Imerial Arabia", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 41, No. 1, Cambridge University Press, 2009, s. 23.

⁶⁵ Paul Dresch, *A History of Modern Yemen*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, s. 3.

⁶⁶ John M. Willis 2009, s. 25.

⁶⁷ John M. Willis 2009, s. 24.

⁶⁸ İhsan Süreyya Sırma 1997, s. 377.

⁶⁹ A.MKT. 134/66 (1264. 7. 15); A.MKT. 160/51 (1264).

⁷⁰ Paul Dresch 2000, s. 3.

çalışılması bu kapsamda değerlendirilebilir.⁷¹ Bunun yanında Osmanlı Devleti Aden Körfezi'nde otoritesini İngiltere'nin ve diğer devletlerin baskısı karşısında muhafaza etmekte zorlanmaya başlamasıyla birlikte Babü'l Mendeb Boğazı ve etrafına daha fazla önem vermeye başladı. Ada girişindeki stratejik adalar da dâhil olmak üzere buralar dikkatle takip edilen yerler oldu.⁷²

Osmanlı Devleti 1872'de Yemen'in kuzeyinde Sana dâhil olmak üzere belli bölgelere yerleşince İngilizler, Osmanlı Devleti ile vardıkları bir anlaşma sonucunda Yemen'in güneyindeki varlıklarını da bir ölçüde garanti altına almış oldular. 1873'te 9 kabile üzerinde İngiltere'nin nüfuzunu Osmanlı Devleti'ne de kabul ettirdiler. Bunlar, Abdali, Akrahi, Alavi, Amiri, Avlaki, Fadli, Havşabi, Subayhi ve Yafi kabileleriydi.⁷³ XIX. yüzyıl boyunca İngiltere'nin Hindistan'la olan bağlantısından dolayı Yemen'e gösterdiği ilgi daha da arttı. Bu kapsamda 1882'de Mısır'da İngiliz varlığı sağlam bir şekilde tesis edildikten sonra 1889'da yapılan anlaşma bu ilişki derinleştirildi.⁷⁴ İngiltere zaman geçtikte nüfuzunu Aden dışında da etkin hale getirmek için gayret gösterdi. Bu neden Aden Körfezi'nde önemli bir şehir olan Mukalla ile ilgilenmeye başladılar. Mukalla Aden ile Maskat arasında liman sayılabilecek belki de tek mevkidir. Şehrin tarih boyunca Hindistan, Pakistan, Somali, Kızıldeniz ve Maskat şehri ile ticareti önemli bir noktadadır. İngiltere bu şehre hâkim olan El Kaayti hanedanı ile 1888'de bir himaye anlaşması imzalamıştır.⁷⁵

İngiltere, bölgedeki nüfuzunu genişletmek için Aden dışındaki kabileleri etkisi altına almaya çalışmıştır. Böylece kabileler arasındaki rekabette söz söyleme ve etki alanı daha geniş mntıklarara çıkarılma imkânını elde etmiştir. Örneğin 1903'te Sabihi kabilesi ile Hakem Kabilesi arasında meydana gelen gerginliğe müdahale ederek ve Sabihileri desteklemesi bu kapsamda değerlendirilebilecek hadiselerden biridir.⁷⁶

İngiltere bölgedeki nüfuzunu sağlamlaştırdıkça bölgeyle ilgili daha fazla çalışma yapmaya başladı. Bu kapsamda İngilizler 1868'den itibaren Aden dışında kalan diğer alanlarda arazi ile ilgili tetkikler ve topografya çalışmaları yapmaya başladılar. Bu çalışmalar sonucunda 1902-1905 arasında Osmanlı Devleti ile Yemen'in kuzey sınırlarını belirleyecek bir çalışmaya girdiler.⁷⁷ Bu koruma anlaşmaları uzun bir dönem aldı. Ama nihayetinde İngilizler Yemen'in güneyindeki 9 kabile ile 1888-1904 arasında değişik koruma anlaşmaları imzaladılar.⁷⁸

Osmanlı Devleti bölgeye Muavin Tevfik Paşa ile hâkim olmaya çalışsa da ne paşa ne de daha sonrasında işler hiç de umduğu gibi gitmedi. Özellikle Asir bölgesi diye adlandırılan bölgede hâkimiyeti kurmak sık sık çıkan isyanlarla mümkün olamıyordu. Bunun yanında Zeydi İmamlar da Osmanlı Devleti'ni uğraştıran bir başka sorundu. Yemen'de birçok defa isyan meydana gelmiştir. Bu noktada XIX. yüzyıl bitmek üzereyken meydana gelen son iki isyanda 1889 ve 1895 yıllarında çıkmıştır. İlk isyana Ahmet Feyzi Paşa komutasında gönderilen düzenli askerlerle bastırılmıştır. Diğer isyan ise İmam Hamidüddin önderliğinde Zeydilerin ayaklanmasıyla meydana gelmiştir. İsyancıların Yemen'de bazı noktaları alması üzerine Ahmet Feyzi Paşa İstanbul'dan yardım istemek zorunda kalmıştır. Bu gelişmeler

⁷¹ HR. SYS. 105/8.

⁷² İ.DH. 872/69665.

⁷³ John M. Willis 2009, s. 27.

⁷⁴ John M. Willis 2009, s. 24.

⁷⁵ Adolf Grohmann, "Mukalla", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, MEB, Eskişehir, 1997b, s. 796.

⁷⁶ BEO. 1973/147915.

⁷⁷ John M. Willis 2009, s. 27.

⁷⁸ John M. Willis 2009, s. 28.

sırasında Hüseyin Hilmi Paşa da 21 Nisan 1898'de Yemen'e vali olarak tayin edilmiştir.⁷⁹ Devam eden isyanların önü ancak 1911'de Sana İmamı ile varılan anlaşmayla alınabildi. Ancak bu defa da Osmanlı Devleti savaşlarla uğraşmak zorunda kaldığından ve ardından çıkan I. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkisiyle Yemen'le çok fazla ilgilenemedi. Zaten Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı'nda yenilince 1918-1919'da bölgeden çekilmek zorunda kaldı. Böylece hâkimiyet İmam Yahya'nın eline geçmiş oldu.⁸⁰ Aden, XIX. yüzyılda Batı ile Doğu arasında önemli bir yeri olan şehirlerden biri oldu. 1830'larda biraz da Fransa'nın desteği ile Mehmed Ali Paşa Yemen'in kuzeyine kadar geldi. Hindistan'ın nazik durumundan dolayı endişeye kapılan İngiltere 1839'da bu defa Aden'i ele geçirdi. İngiliz varlığı bu şekilde oluşturulan düzenle 1937'ye kadar devam etti.⁸¹

Osmanlı Devleti'nin yenilmesi ve savaştan çekilmesiyle Yemen'in kuzeyinde İmam Yahya etkili olurken Aden merkezli olarak güney bölgeleri İngiltere himayesinde kaldı. Bir süre sonra İngiltere, burada koruma alanı diye ifade edilebilecek olan Protectorate diye isimlendirdikleri bir yönetim biçimi oluşturdu. Aden Protectorate diye adlandırılan alan Hadramut bölgesi de içinde olmak üzere geniş bir alana yayılır. Bu alan güneyde Aden Körfezi, doğuda Dhufar bölgesi, kuzeyde Rub el Khali çölü ve batıda Perim Adası'na kadar uzanan bir alanı kaplamaktadır. Bu bölgede en kalabalık şehir Aden'dir. Aden'den sonra en kalabalık şehirlerden biri Mukalla'dır.⁸² Uzun süre Güney Yemen'de devam eden hâkimiyet 1960'lı yıllarda yaşanan gelişmelerden ve Kuzey Yemen'de kendisini gösteren hareketlenmelerden de etkilenerek bağımsızlık için İngilizleri zorladı. Bunun üzerine İngiltere 1967'de Aden'den çekildi.⁸³ İngiltere Aden'den çekilince Güney Yemen Rusya'ya yakın bir çizgiye kaydılar.⁸⁴ İngiltere, Güney Yemen'de yaşanan gelişmelerden sonra 1971 sonunda Basra Körfezi'ndeki birliklerini geri çekti. Bu durum bir süre sonra ortaya çıkan petrol krizinde de etkili oldu.⁸⁵ Ancak uzun süre devam eden rekabette Yemen'in jeopolitik konumu sadece Fransız ve İngilizleri değil, aynı zamanda Hollandalıları, Almanları, İtalyanları ve Amerikalıları da ilgilendirmiştir.⁸⁶

Sonuç

Aden Körfezi, konumu itibariyle XIX. yüzyılda yoğun bir siyasi ve askeri faaliyete sahne olmuştur. Yüzyılın başında belli bölgelerle sınırlı kalan ve daha çok ticarete yoğunlaşan rekabet, yüzyılın ortalarından itibaren askeri alana kaymış ve yavaş yavaş nüfuz sahaları belirginleşmeye başlamıştır. Yüzyılın başlarında dikkat çeken şehirler Aden, Maskat ve Zeyla gibi noktalar olurken zaman geçtikte bunlara yenileri eklenmiştir. Yüzyılın başında bölgeyle en ilgili devlet ise İngiltere olmuştur. Hindistan'ın öneminden kaynaklanan bu İngiliz ilgisi değişmeden yüzyılın sonuna kadar sürmüştür.

Olayların gelişim seyrine bakıldığında Aden Körfezi'nde faaliyetler üç ana noktaya yoğunlaşmıştır. Bunlardan ilki Umman sahilleri ve Maskat civarıdır. Burada başlangıçta

⁷⁹ Yahya Yeşilyurt, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen Valiliği ve Ona Yapılan Suikast", *OTAM*, 34/Güz 2013, s. 260.

⁸⁰ Paul Dresch 2000, s. 9.

⁸¹ Lucine Taminian, "Rimbaud's House in Aden, Yemen: Giving Voice(s) to the Silent Poet", *Cultural Anthropology*, Vol. 13, No. 4, Wiley, 1998, s. 466.

⁸² Ruthven W. Pike, "Land and Peoples of the Hadhramaut, Aden Protectorate", *Geographical Review*, Vol. 30, No. 4, American Geographical Society, 1940, s. 627.

⁸³ Tore Tingvold Petersen, "Transfer of Power in the Middle East", *The International History Review*, Vol. 19, no. 4, Taylor&Francis, 1997, s. 853.

⁸⁴ Tore Tingvold Petersen, "Crossing the Rubicon? Britain's Withdrawal from the Middle East, 1964-1968: A Bibliographical Review", *The International History Reivew*, Vol. 22,no. 2, Taylor&Francis, 2000, s. 318.

⁸⁵ Tore Tingvold Petersen 2000, s. 318.

⁸⁶ İhsan Süreyya Sırma 1997, s. 377.

Fransızlar belli bir avantaj yakalamışken zaman içinde Basra Körfezi de dâhil olmak üzere İngiltere'nin ağırlığı daha görünür hale gelmiştir. Bir diğer alan ise Somali sahilleridir. Burada da özellikle İngiltere'nin önemli bir mevki kazandığını söylemek mümkündür. İngiltere gerek yaptığı keşif gezileri gerekse de Somali sahillerinde kazandığı askeri üstünlük ile bölgede söz sahibi olmuştur. Üçüncü faaliyet noktası ise Yemen sahilleri olmuştur. Osmanlı Devleti'nin en fazla etkin olduğu yerlerden biri Yemen'dir. Özellikle kuzeyde Sana da içinde olmak üzere mevcut hâkimiyeti İngiltere ile üstü kapalı bir rekabet şeklinde gelişmiştir. Üstelik kabileler üzerinden devam eden sürtüşmeler de Osmanlı Devleti'nin, İngiltere'nin baskın gücüne karşı Osmanlı Devleti'nin bölgedeki varlığını devam ettirmesine bir örnek teşkil etmektedir.

Osmanlı Devleti sadece Aden Körfezi'nde değil, Kızıldeniz girişinde yer alan Babü'l Mendeb Boğazı ve Afrika sahillerinde de gelişmeleri takip etmeye çalışmıştır. İktidar boşluğunun olduğu noktalara Avrupalı devletlerin arazi satın alarak yerleşme politikalarına karşı bölgedeki yerel unsurlar ile sürekli irtibat halinde kalarak bu durumun ortaya çıkmasına ve mevcut yerleşmelerin genişlemesine engel olmak için gayret içinde olmuştur. Gücünün yetmediği noktalarda Mısır'dan da istifade ederek Avrupalı devletler ile rekabette elini güçlendirmeye çalışmıştır. Genel olarak bakıldığında Osmanlı Devleti, Aden Körfezi'nde çok belirgin olmasa da yaşanan gelişmeleri takip etmek için çalışmıştır. Bu durum doğrudan askeri faaliyetler üzerinden olmasa da Moha İskeleyi'nin canlandırılmaya çalışılması gibi ticari alanlarda, Avrupa'daki sefirlerin ülkelerindeki parlamentolarda takip ettiği diplomatik görüşmelerle ve yerel unsurlarla işbirliği şeklinde yapılmak istenmiştir. Ancak Avrupalı güçler bölgede tutunabilmek için epey direnç göstermişlerdir. Bu uğraş sadece XIX. yüzyıla münhasır kalmamış, XX. yüzyıl boyunca ve hatta günümüze kadar bu bölgelerde büyük güçlerin varlığı olağan bir durum halini almıştır.

Kaynakça

a. Arşiv Belgeleri

A.MKT. 134/66 (1264. 7. 15); 160/51 (1264)

BEO. 1188/89034; 1973/147915;

HR. SYS. 105/8.

İ.DH. 872/69665;

İ.HR. 337/21790;

İ.MTZ (05) 29/1606;

Y.A.HUS. 84/299; 180/44;

Y.A.RES. 70/37;

Y.EE. 50/20; 64/8;

Y.PRK.BŞK. 36/63;

Y.PRK.EŞA. 18/81;

b. Araştırma ve İnceleme Eserler

Akalın, Durmuş, "İngiltere ve Osmanlı Devleti Arasında Perim Adası (1798-1914)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 33, Sayı 56, 2014a, s. 234-263.

Akalın, Durmuş, "Somali'de Berbera Limanı ve Osmanlı Devleti'nin Bölge Üzerindeki İddiaları (1839-1894)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIX/1, 2014b, s. 1-35.

- Albert-Carrié, René, "Italian Colonial Problems in 1919", *Political Science Quarterly*, Vol. 58, No. 4, The Academy of Political Science, 1943, pp. 562-580.
- Baldry, John, "The Yamani Island of Kamaran during the Napoleonic Wars", *Middle Eastern Studies*, Vol. 16, No. 3, Taylor&Francis, 1980, pp. 246-266.
- Bilge, Mustafa L., "Aden", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, MEB, Eskişehir, 1997, s. 367-369.
- Blackburn, J. Richard, "The Collapse of Ottoman Authority in Yemen, 968/1560-976/1568", *Die Welt des Islam*, New Series, Vol. 19, Issue ¼ Brill, 1979, pp. 119-176.
- Bridges, Roy, "The Visit of Frederick Forbes to the Somali Coast in 1833", *The International Journal of African Historical Studies*, Vol. 19, No. 4, Boston University African Studies Center, 1986, pp. 679-691.
- Cerulli, Enrico, "Somali", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 10, MEB, Eskişehir, 1997, s. 750-758.
- Çetinsaya, Gökhan, "The Ottoman View of British Presence in Iraq and the Gulf: The Era of Abdulhamid II", *Middle Eastern Studies*, Vol. 39, No. 2, Taylor&Francis, 2003, pp. 194-203.
- Darkot, Besim, "Aden", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, MEB, Eskişehir, 1997, s. 135-137.
- Dresch, Paul, *A History of Modern Yemen*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.
- Godsal, Jon R., "Richard Burton's Somali Expedition, 1854-55: Its Wider Historical Context and Planning", *Journal of the Royal Asiatic Society*, Third Series, Vol. 11 No. 2, Cambridge University Press, 2001, pp. 135-173.
- Gregory, Shaun, "The French Military in Africa: Past and Present", *African Affairs*, Vol. 99, No. 396, Oxford University Press, 2000, pp. 435-448.
- Grohmann, Adolf, "Maskat", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 7, MEB, Eskişehir, 1997a, s. 348-351.
- Grohmann, Adolf, "Mukalla", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 8, MEB, Eskişehir, 1997b, s. 795-796.
- Grohmann, Adolf, "Zeyla", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 13, MEB, Eskişehir, 1997c, s. 551-553.
- Hartmann, R., "Berbera", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 2, MEB, Eskişehir, 1997, s. 524-525.
- Hess, Robert L. "The Mad Mullah and Northern Somalia", *The Journal of African History*, Vol. 5, No. 3, Cambridge University Press, 1964, pp. 415-433.
- Hoskins, Halford L., "British Policy in Africa 1873-1877: A Study in Geographical Politics", *Geographical Review*, Vol. 32, No. 1, American Geographical Society, 1942, pp. 140-149.
- Hurewitz, J. C., "The Persian Gulf: British Withdrawal and Western Security", *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, Vol. 401, Sage Publications, 1972, pp. 106-115.
- Ingram, Edward, "A Preview of the Great Game in Asia: I: The British Occupation of Perim and Aden in 1799", *Middle Eastern Studies*, Vol. 9, No. 1, Taylor&Francis, 1973, pp. 3-18.
- Lawson, Fred H., "Hegemony and the Structure of International Trade Reassessed: A View from Arabia", *International Organization*, Vol. 37, No. 2, The MIT Press, 1983, pp. 317-337.

- Lawson, Fred H., "International Regimes and Commercial Hegemony: Control of the Arabian Littoral, 1800-1905", *The International History Review*, Vol. 5, No. 1, Taylor&Francis, 1983, pp. 84-112.
- Merip Reports, "Neo-Piracy in Oman and the Gulf: The Origins of British Imperialism in the Gulf", *Middle East Research and Information Project*, 1975, pp. 3-4+27.
- Pankhurst, Richard, "Indian Trade with Ethiopia, the Gulf of Aden and Horn of Africa in the Nineteenth and Early Twentieth Centuries", *Cahiers d'Etudes Africaines*, Vol. 14, Cahier 55, EHESS, 1974, pp. 453-497.
- Petersen, Tore Tingvold, "Crossing the Rubicon? Britain's Withdrawal from the Middle East, 1964-1968: A Bibliographical Review", *The International History Review*, Vol. 22, no. 2, Taylor&Francis, 2000, pp. 318-340.
- Petersen, Tore Tingvold, "Transfer of Power in the Middle East", *The International History Review*, Vol. 19, no. 4, Taylor&Francis, 1997, pp. 852-865.
- Pike, Ruthven W., "Land and Peoples of the Hadhramaut, Aden Protectorate", *Geographical Review*, Vol. 30, No. 4, American Geographical Society, 1940, pp. 627-648.
- Rabi, Uzi, "Britain's Special Position in the Gulf: Its Origins, Dynamics and Legacy", *Middle Eastern Studies*, Vol. 42, No. 3, Taylor&Francis, 2006, pp. 351-364.
- Ramm, Agatha, "Great Britain and the Planting of Italian Power in the Red Sea, 1868-1885", *The English Historical Review*, Vol. 59, No. 234, Oxford University Press, 1944, pp. 211-236.
- Rawson, Rawson W, "European Territorial Claims on the Coasts of the Red Sea, and Its Southern Approaches in 1885", *Proceedings of the Royal Geographical Society*, Vol. 7, No. 2, 1885, Wiley, pp. 93-119.
- Robbins, Robert R., "The Legal Status of Aden Colony and the Aden Protectorate", *The American Journal of International Law*, Vol. 33, No. 4, American Society of International Law, 1939, pp. 700-715.
- Sırma, İhsan Süreyya, "Yemen", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 13, MEB, Eskişehir, 1997, s. 371-384.
- Stafford, J. H.-C. L. Collenette, "The Anglo-Italian Somaliland Boundary", *The Geographical Journal*, Vol. 78, No. 2, The Royal Geographical Society, 1931, pp. 102-121.
- Taminian, Lucine, "Rimbaud's House in Aden, Yemen: Giving Voice(s) to the Silent Poet", *Cultural Anthropology*, Vol. 13, No. 4, Wiley, 1998, pp. 464-490.
- Yeşilyurt, Yahya, "Hüseyin Hilmi Paşa'nın Yemen Valiliği ve Ona Yapılan Suikast", *OTAM*, 34/Güz 2013, s. 257-285.
- Willis, John M., "Making Yemen Indian: Rewriting the Boundaries of Imperial Arabia", *International Journal of Middle East Studies*, Vol. 41, No. 1, Cambridge University Press, 2009, pp. 23-38.